

**Відповідальність
військовослужбовців за
ухилення від військової
служби**

У науково-практичному посібнику «Відповідальність військовослужбовців за ухилення від військової служби» уперше системно і послідовно розглядаються питання кримінальної і адміністративної відповідальності військовослужбовців (військовозобов'язаних, резервістів під час зборів) за правопорушення проти встановленого порядку проходження військової служби.

Увагу приділено кваліфікації кримінальних правопорушень, зокрема, передбачених статтями 407 КК України (Самовільне залишення військової частини або місця служби, 408 КК України (Дезертирство), 409 КК України (Ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом). Крім того, видання містить коментар до статті 172¹¹ КУпАП (Самовільне залишення військової частини або місця служби).

У посібнику запропоновано авторські визначення понять «проходження військової служби», «несення військової служби», «військова частина», «місце служби», «самовільне залишення військової частини або місця служби», які кореспондують із судовою практикою та будуть корисними для науковців і практичних працівників.

Розглянуто критерії відмежування самовільного залишення військової частини або місця служби від дезертирства, умови притягнення військовослужбовців до відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених статтями 407 КК України, 408 КК України, 409 КК України, а також правопорушення, передбаченого статтею 172¹¹ КУпАП. Висловлено авторську позицію з приводу наявності юридичних підстав, що виключають притягнення до кримінальної або адміністративної відповідальності у разі вчинення правопорушень проти порядку проходження військової служби.

Видання містить витяги з нормативно-правових актів у сфері національної безпеки і оборони України, а також структурно-логічні схеми, що сприятимуть кращому засвоєнню матеріалу. Посилання систематизовано і розміщено з урахуванням логічної послідовності викладеного матеріалу, рішень Європейського суду з прав людини і національних судів.

З метою швидкого та зручного доступу користувачів до нормативно-правових актів і судових рішень, можливості їхнього використання на електронних носіях, у виданні застосовано QR-коди.

Посібник буде корисним для військовослужбовців, командирів (начальників), суддів, прокурорів, адвокатів, правоохоронців, студентів і викладачів закладів

вищої освіти, так само усіх, хто цікавиться військовим законодавством України.

М. С. Туркот, С. О. Харитонов,
С. В. Шмаленя, В. М. Александров

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗА УХИЛЕННЯ ВІД ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ПОСІБНИК

За редакцією

кандидата юридичних наук,
доцента М. С. Туркота;

доктора юридичних наук,
професора С. О. Харитонова

Київ – 2026

УДК 344.131/.135(477)“364”(094)

В53

Відповідальність військовослужбовців за ухилення від військової служби :
В53 наук.-практ. посіб. Станом на 10 лютого 2026 р. / М. С. Туркот, С. О. Харитонов, С. В. Шмаленя, В. М. Александров ; за ред. к. ю. н., доцента М. С. Туркота, д. ю. н., професора С. О. Харитонова. Київ : Видавництво «Норма права», 2026. 228 с.

ISBN 978-617-8306-42-7

У науково-практичному посібнику «Відповідальність військовослужбовців за ухилення від військової служби» уперше системно і послідовно розглядаються питання кримінальної і адміністративної відповідальності військовослужбовців (військово-зобов'язаних, резервістів під час зборів) за правопорушення проти встановленого порядку проходження військової служби.

Увагу приділено кваліфікації кримінальних правопорушень, зокрема, передбачених статтями 407 КК України (Самовільне залишення військової частини або місця служби), 408 КК України (Дезертирство), 409 КК України (Ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом). Крім того, видання містить коментар до статті 172¹¹ КУпАП (Самовільне залишення військової частини або місця служби).

У посібнику запропоновано авторські визначення понять «проходження військової служби», «несення військової служби», «військова частина», «місце служби», «самовільне залишення військової частини або місця служби», які кореспондують із судовою практикою та будуть корисними для науковців і практичних працівників.

Розглянуто критерії відмежування самовільного залишення військової частини або місця служби від дезертирства, умов притягнення військовослужбовців до відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених статтями 407 КК України, 408 КК України, 409 КК України, а також правопорушення, передбаченого статтею 172¹¹ КУпАП. Висловлено авторську позицію з приводу наявності юридичних підстав, що виключають притягнення до кримінальної або адміністративної відповідальності у разі вчинення правопорушень проти порядку проходження військової служби.

Видання містить витяги з нормативно-правових актів у сфері національної безпеки і оборони України, а також структурно-логічні схеми, що сприятимуть кращому засвоєнню матеріалу. Посилання систематизовано і розміщено з урахуванням логічної послідовності викладеного матеріалу, рішень Європейського суду з прав людини і національних судів.

З метою швидкого та зручного доступу користувачів до нормативно-правових актів і судових рішень, можливості їхнього використання на електронних носіях, у виданні застосовано QR-коди.

Посібник буде корисним для військовослужбовців, командирів (начальників), суддів, прокурорів, адвокатів, правоохоронців, студентів і викладачів закладів вищої освіти, так само усіх, хто цікавиться військовим законодавством України.

УДК 344.131/.135(477)“364”(094)

Видавництво «Норма права» прагне сталого майбутнього для нашого бізнесу, наших читачів і нашої планети. У цьому виданні використано папір, сертифікований FSC® та PEFC™

ISBN 978-617-8306-42-7

© М. С. Туркот, С. О. Харитонов, С. В. Шмаленя, В. М. Александров, 2026

© Видавництво «Норма права», 2026

Автори

ТУРКОТ Микола Семенович – прокурор відділу антикорупційних заходів управління реалізації роботи з питань внутрішньої безпеки Генеральної інспекції Офісу Генерального прокурора, почесний працівник прокуратури України, ветеран прокуратури України, ветеран військової служби, кандидат юридичних наук, доцент (*розділи 2, 5; розділ 1 спільно з С. О. Харитоновим; розділ 3 спільно з С. В. Шмаленю, розділ 4 спільно з В. М. Александровим, додатки*);

ХАРИТОНОВ Сергій Олександрович – завідувач кафедри кримінально-правової політики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор (*розділ 1 спільно з М. С. Туркотом*);

ШМАЛЕНЯ Сергій Валер'янович – заступник начальника Департаменту організаційно-контрольної діяльності, правового та аналітичного забезпечення Офісу Генерального прокурора – начальник управління правового забезпечення, заслужений юрист України, кандидат юридичних наук (*розділ 3 спільно з М. С. Туркотом; додатки*);

АЛЕКСАНДРОВ В'ячеслав Михайлович – доцент кафедри підготовки офіцерів запасу Військово-юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, доцент, полковник (*розділ 4 спільно з М. С. Туркотом*).

Шановні колеги!

Науково-практичний посібник «Відповідальність військово-службовців за ухилення від військової служби» є першим виданням, у якому системно і послідовно розглядаються питання кримінальної і адміністративної відповідальності військово-службовців (військовозобов'язаних, резервістів під час зборів) за правопорушення проти встановленого порядку проходження військової служби.

Увагу приділено кваліфікації кримінальних правопорушень, зокрема, передбачених статтями 407 КК України (Самовільне залишення військової частини або місця служби), 408 КК України (Дезертирство), 409 КК України (Ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом). Крім того, видання містить коментар до статті 172¹¹ КУпАП (Самовільне залишення військової частини або місця служби).

У посібнику запропоновано авторські визначення понять «проходження військової служби», «несення військової служби», «військова частина», «місце служби», «самовільне залишення військової частини або місця служби», які кореспондують із судовою практикою та будуть корисними для науковців і практичних працівників.

Розглянуто критерії відмежування самовільного залишення військової частини або місця служби від дезертирства, умови притягнення військовослужбовців до відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених статтями 407 КК України, 408 КК України, 409 КК України, а також правопорушення, передбаченого статтею 172¹¹ КУпАП. Висловлено авторську позицію з приводу наявності юридичних підстав, що виключають притягнення до кримінальної або адміністративної відповідальності у разі вчинення правопорушень проти порядку проходження військової служби.

Видання містить витяги з нормативно-правових актів у сфері національної безпеки і оборони України, а також струк-

турно-логічні схеми, що сприятимуть кращому засвоєнню матеріалу. Посилання систематизовано і розміщено з урахуванням логічної послідовності викладеного матеріалу, рішень Європейського суду з прав людини і національних судів.

З метою швидкого та зручного доступу користувачів до нормативно-правових актів і судових рішень, можливості їхнього використання на електронних носіях, у виданні застосовано QR-коди.

Маємо надію, що посібник буде корисним для осіб, які проходять військову службу, базову загальновійськову підготовку, командирів (начальників), суддів і правоохоронців, адвокатів, студентів і викладачів закладів вищої освіти, так само усіх, хто цікавиться військовим законодавством України.

Колектив авторів посібника

Зміст

Вступне слово	4
Перелік умовних скорочень	7
1. Поняття і загальна характеристика правопорушень проти встановленого порядку проходження військової служби (статті 407–409 КК України, стаття 172 ¹¹ КУпАП). Види відповідальності за їх вчинення.....	9
<i>Додатки до розділу 1</i>	38
2. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби (стаття 407 КК України)	81
3. Кримінальна відповідальність за дезертирство (стаття 408 КК України)	109
4. Кримінальна відповідальність за ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом (стаття 409 КК України)	117
5. Адміністративна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби (стаття 172 ¹¹ КУпАП)	125
<i>Додатки до розділів 2, 3, 4, 5</i>	132
Література	217

Перелік умовних скорочень

ВСП	–	Військова служба правопорядку у Збройних Силах України
ДБР	–	Державне бюро розслідувань
ДФТГ	–	Добровільне формування територіальної громади
ЄРДР	–	Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЄСПЛ	–	Європейський суд з прав людини
ЗСУ	–	Збройні Сили України
КАС ВС	–	Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду
КК України	–	Кримінальний кодекс України
КПК країни	–	Кримінальний процесуальний кодекс України
КУпАП	–	Кодекс України про адміністративні правопорушення
НГУ	–	Національна Гвардія України
НАБУ	–	Національне антикорупційне бюро України
СЗР	–	Служба Зовнішньої розвідки України
СБУ	–	Служба безпеки України
ТЦК та СП	–	Територіальний центр комплектування та соціальної підтримки
УДО	–	Управління державної охорони

**1. Поняття і загальна
характеристика
правопорушень
проти встановленого
порядку проходження
військової служби
(статті 407–409 КК України,
стаття 172¹¹ КУпАП).
Види відповідальності
за їх вчинення**

Під правопорушенням згідно з українським тлумачним словником слід розуміти порушення норм поведінки, встановлених законами чи іншими нормативними актами. Чинне законодавство України містить лише два поняття правопорушень (назвемо їх загальні поняття) – адміністративне правопорушення (ст. 9 КУпАП) і кримінальне правопорушення (ст. 11 КК України), які відрізняються між собою лише видом протиправності, тобто вони передбачені в різних нормативно-правових актах.

Лише в Кримінальному кодексі України, у статті 401 визначено поняття військового кримінального правопорушення, під яким розуміється передбачені розділом XIX КК України кримінальні правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів (назвемо його родовим поняттям).

Частина 2 статті 401 КК України розширює суб'єктний склад деяких військових кримінальних правопорушень: поліцейські поліції особливого призначення Національної поліції України, які під час дії воєнного стану залучені до безпосередньої участі у бойових діях, несуть відповідальність за статтями 402, 403, 414–416, 422, 427, 429, 430, 432–435 розділу XIX особливої частини КК України.

Використовуючи загальнонауковий метод пізнання – аналогію, під військовим адміністративним правопорушенням слід розуміти передбачені розділом 13-Б КУпАП адміністративні правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями. Передбаченість законом родового поняття військового правопорушення є дуже доречним, тому що в ньому окреслено сферу суспільних відносин і благ, яким спричиняється шкода та ознаки, що характеризують суб'єктів правопорушень. Підвищений рівень суспільної небезпечності будь-яких діянь, вчинених військовослужбовцем (військовозобов'язаним, резервістом; далі – військовослужбовець) під час проходження ними військової служби, а також поліцейським поліції особливого призначення Національної поліції України під час безпосередньої участі у бойових діях, зобов'язує державу і суспільство у відповідній формі, шляхом побудови адміністративно-правової та кримінально-правової заборони, певним чином реагувати на таку девіантну поведінку, використовуючи правові норми, в яких передбачений склад відповідного військового правопорушення, який (склад), у свою чергу, іманентний такій обов'язковій ознаці правопорушення, як протиправність. Шляхом використання нормативно-правових засобів законодавець робить спробу уникнути всіх проявів суспільно небезпечної поведінки, тим самим відображуючи суспільну небезпечність у протиправності.

Існування законодавчого визначення поняття «військове кримінальне правопорушення» та доктринального визначення «військове адміністра-

тивне правопорушення» дає можливість науковцям і правозастосовним органам правильно вирішувати цілу низку практичних питань в процесі кваліфікації цих правопорушень, а саме: розмежування, конкуренція, сукупність, співучасть та інших. Безперечно, що таке поняття нижчого рівня, як поняття військового правопорушення базується на загальному понятті правопорушення і відповідно є похідним від нього. Це означає, що поряд із загальними ознаками правопорушення, правопорушення проти порядку проходження (несення) військової служби мають свої (притаманні лише їм) специфічні ознаки, які в сою чергу дають можливість відокремлювати їх від інших, «невійськових» правопорушень.

Цими ознаками є:

а) військова суспільна небезпечність, що впливає зі специфічного об'єкта законодавчої охорони;

б) військова протиправність, яка передбачена у відповідній статтях розділу 13-Б КУпАП та розділу XIX КК України. Для констатації наявності військового правопорушення разом зі всіма обов'язковими ознаками правопорушення взагалі повинна бути сукупність обох вищевказаних ознак. Вчинення військовослужбовцем будь-якого правопорушення ще не дає достатніх підстав для визнання його військовим. І навпаки, наявність лише такої ознаки як спрямованості діяння особи проти встановленого законом порядку проходження (несення) військової служби не є достатнім, щоб це діяння кваліфікувалося як військове правопорушення. Специфіка, що притаманна цим правопорушення має прояв, як в особливому (спеціальному) їх суб'єкті (військовослужбовець, військовозобов'язаний, резервіст та поліцейський поліції особливого призначення Національної поліції України за відповідних обставин), так само в такому ж особливому об'єкті (законодавчо встановлений порядок проходження (несення) військової служби). Тільки спираючись на відповідні особливості як суб'єкта, так само об'єкта військового правопорушення, можливо розмежувати військові правопорушення з іншими.

Юридична наука традиційно виокремлюють чотири обов'язкові ознаки, які притаманні будь-якому правопорушенню, а саме: *суспільну небезпечність, протиправність, винність й караність*. Розглянемо всі якомога детальніше.

Суспільна небезпечність діяння за своєю правовою природою є об'єктивною властивістю правопорушення, при цьому, вона не залежить від правової оцінки останнього, проте набуває значення його ознаки лише після законодавчого оцінювання. Законодавець, під час формулювання суспільної небезпечності відповідного діяння, здебільшого, користується трьома методами:

а) вказівкою на об'єкти посягання (суспільні відносини), яким діяння спричиняє шкоду;

б) на суспільну небезпечність (шкідливість) діяння, і

1. Поняття і загальна характеристика правопорушень проти встановленого порядку проходження військової служби...

в) на поєднання одного та другого.

Категорія «суспільна небезпечність» охоплює всі можливі правопорушення. Цю ознаку містять всі діяння, які отримали негативну оцінку з боку держави й суспільства та зазнали їх осуду. Вона не виступає як абстракція, а знаходить свій матеріальний вираз як сукупний результат учинення певною кількістю осіб однотипних вчинків. Суспільна небезпечність правопорушень проти порядку проходження (несення) військової служби, як і будь-яких інших, відбиває їх сутність та свідчить про те, що завдяки їм було спричинено шкоду або створено реальну загрозу спричинення такої шкоди суспільним відносинам, які охороняються законом. Ці наслідки є об'єктивним критерієм суспільної небезпечності.

Як і будь-якому явищу реальній дійсності, суспільній небезпечності властиві якісна та так кількісна риси. Усі елементи складу правопорушення об'єднані в своєму змісті характером суспільної небезпеки, що своєю чергою сукупно утворюють зміст (характер) суспільної небезпечності відповідного правопорушення в цілому. Об'єктивність суспільної небезпечності ні в чому не суперечить включенню до її змісту всіх суб'єктивних ознак, тому що вони самі по собі виступають в якості об'єктивних категорій, які реально існують в об'єктивній дійсності незважаючи на їх відображення й усвідомлення.¹ І хоча така ознака, як суспільна небезпечність завжди визначається усіма елементами та ознаками складу відповідного правопорушення, провідними та безперечно, визначальними виступають об'єктивні ознаки діяння, а найголовнішими серед них – об'єкт протиправного посягання та наслідки правопорушення.

Суспільна небезпечність правопорушення знаходиться у прямій залежності від соціальної цінності охоронюваних суспільних відносин, які реально зазнали посягання. Ця залежність знаходить вираження в чіткому формулюванні: за інших рівнозначних умов суспільна небезпечність правопорушення тим вища, чим важливіші і більш значущі суспільні відносини, яким було завдано шкоди. Суспільній небезпечності військових правопорушень притаманні категорії високого порядку, зокрема **воєнна безпека держави**, що складається з:

а) стану боєздатності Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до закону;

б) здатності своєчасно виконувати завдання, які поставлені перед ними державою;

в) стану захищеності держави від можливої воєнної агресії.² Будь-яке з військових правопорушень завжди підриває боєздатність військових під-

¹ Кривоченко Л. Н. О содержании общественной опасности как признака преступления. *Проблемы правоведения*. Киев, 1979. Вып. 40. С. 94–102.

² Харитонов С. О. Суспільна небезпечність як ознака військових злочинів. *Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України*. 2016. № 3. С. 37–41.

Відповідальність військовослужбовців за ухилення від військової служби

розділів, яка в підсумку завдає їй істотної шкоди і, врешті-решт, воєнній безпеці держави.

Боездатність держави складається з наведених нижче компонентів, на кшталт:

1) бойова готовність Збройних Сил України та інших військових формувань, яка в цілому розуміється як стан, що визначає ступінь готовності військ до виконання покладених на них завдань³. Її основними показниками є:

а) стан особового складу, озброєння й військової техніки;

б) укомплектованість підрозділів особовим складом, зброєю й військовою технікою;

в) утримання у справному стані й у готовності до застосування зброї та військової техніки;

г) високий рівень бойової підготовки військ, жорстка військова дисципліна;

2) готовність органів державного й військового управління, яка виявляється в належному їх функціонуванні (діяльності), що забезпечує їх здатність здійснювати збройний захист України;

3) військово-економічна готовність держави, що являє собою підтримання можливостей її військово-економічного й військово-технічного потенціалу на рівні, необхідному для реалізації воєнної політики в мирний час і в період війни;

4) мобілізаційна готовність України, тобто здатність до мобілізаційного розгортання Збройних Сил України та інших військових формувань.

Усі ці компоненти спрямовані на вирішення проблеми безпеки держави та всіх її складових. Взагалі термін «безпека» науковцями розглядається як захищеність кого-небудь або чого-небудь від усіляких загроз. Поняття «захищеність» включає в себе як реальний стан відсутності зовнішніх і внутрішніх загроз, так і механізм реагування на них, що викликає розуміння стану безпеки й відсутності загроз. Серед науковців немає одностайної точки зору щодо поняття «безпека». Її вважають інтегральною формою вираження життєздатності й життєвої витривалості різних аспектів біосфери й ноосфери в духовній і культурній сферах, у зовнішній і внутрішній політиці, фізичному й моральному здоров'ї, в інформатиці й технології. Деякі дослідники під безпекою розуміють систему умов і чинників, за яких країна функціонує й розвивається за своїми внутрішніми законами, делегуючи управлінню право стимулювати позитивні тенденції і зрушення, а також коригувати негативні відхилення, захищаючи країну від загроз

³ Туркот М. С. Актуальні питання законодавчого визначення воєнної безпеки України / М. С. Туркот // *Реформування національної безпеки : історія, сучасність, перспективи : матеріали II підсумкової науково-практичної конференції (18 травня 2018 року)*. К. : Інститут УДО КНУ імені Тараса Шевченка, 2018. 170 с. С. 8-10.

[Перейти на сайт](#) →